

Juliana Ochs. *Security and Suspicion: An Ethnography of Everyday Life in Israel.*

Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2011. 204 pages

דניאל מונטרסקו*

כל מחקר אתנוגרפי שיוצא לאור נבחן בארבעה שלבים: הראשון הוא דרך החתחתים שעובר כתב היד עד רגע פרסומו; השני כרוך בביקורת שלה הוא זוכה בקרב הקהילה האקדמית הבינלאומית; השלישי הוא רגע קריאתו וקבלתו על ידי מושאי המחקר, ילידי המקום והזמן; והרביעי הוא התמודדות החוקר עם הקהילה האינטלקטואלית המקומית. בספר שלפנינו הילידים הם הישראלים, והמחברת, ג'וליאנה אוקס, היא אנתרופולוגית אמריקאית שכתבה את מחקרה באנגליה ומבקשת לחשוף את ההוויה הכרוכה בחיים בפחד מתמיד ובאובססיה לביטחון אישי וצבאי.

את שלושת שלבי המבחן הראשונים, יש לומר, הספר עובר בהצלחה, שכן הוא מצייר תמונה מורכבת של הפנמה, הדחקה והחצנה במסגרת התמודדות פרדוקסלית המשלבת נורמליזציה עם מצב חירום מתמיד. במידה רבה הספר מראה את מה שישאלים רבים יודעים וחשים מדי יום: שתרבות הביטחון הפכה זה מכבר ל"נבואה המגשימה את עצמה" (עמ' 12), ושאלנו כישראלים חיים בעולם סגור בעל קודים סמליים וטקסים פנימיים המושתתים על ייצור בלתי פוסק של חרדות, איומים וסכנות, בהם הסכנה הדמוגרפית, האופציה הגרעינית, החורף הערבי, האיום הפלסטיני, הפונדמנטליזם האסלאמי ועוד. אף שהספר אינו מעלה טענה תיאורטית חזקה, הוא מציע קריאה פוליטית רגישה של הוויית הפחד הקיומי לנוכח הסכסוך ופיתח צוהר אל החיים בצל המוות.

שעת המבחן הרביעית של האתנוגרפיה נוגעת לסוגיה שעמה מתמודדת הדיסציפלינה המושתתת על חילוץ ידע מקומי על ידי חוקר חיצוני, קרי עד כמה על האנתרופולוגית להסתמך על ידע תיאורטי וחשיבה ביקורתית שכבר נצברו בתרבות הנחקרת. בתחום זה הספר נגוע בכמה הטיות, שעליהן ארחיב בהמשך.

בלב העבודה עומדת התפיסה כי הסכסוך הפוליטי בין הישראלים לפלסטינים הוא הוויית יסוד המחלחלת לכל אורחות החיים בישראל. העיסוק המתמיד בביטחון יוצר מצג שווה של שליטה במערכת הרוויה באי ודאות. הנחת היסוד של כל המערך התרבותי הזה נשענת על קדושת החיים (היהודיים) כערך עליון ועל השאיפה הלא ספרטנית בעליל לנורמליות, גם במחיר שלילתה מהאחר הפלסטיני.

הספר מתבסס על עבודת שדה שיטתית ומרשימה שנערכה בתקופת פיגועי הראווה של האינתיפאדה השנייה בין 2003 ל-2005 בשני מוקדים, ערד וירושלים, ומתוך תיעוד המגורים בקרב כמה משפחות בערים אלה. המחברת מדגישה כי הספר הוא "אתנוגרפיה של פרקטיקה גופנית" ועוסק בגוף ובדרך שבה ישראלים מבנים את סביבתם תחת איום מתמיד. היא מאמצת תפיסה פנומנולוגית כדי לשרטט את מה שהיא מכנה "פנטזיה אמיתית" של ביטחון ושגרה. אף שהספר התפרסם כחלק מסדרת "אתנוגרפיות של אלימות פוליטית", יש

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה המרכז אירופית

לברך את המחברת על שלא נפלה לפח הכתיבה הסנסציונית המאפיינת ז'אנר זה ובחרה במושג "ביטחון בחיי היומיום" כדי לתאר את מושא מחקרה מנקודת מבטם של היהודים הישראלים שעמם שוחחה.

עבור הקורא הישראלי, כאמור, תרומתו של הספר היא בהעמקת הידע השגור הממחיש עד כמה הביטחון הפך חלק מהתרבות המקומית וחלחל לכל שדרות החיים ואגפי היומיום. הישראלים, טוענת המחברת, הפנימו את מצב החירום המתמיד ואת הפחד מן האחר הפלסטיני יותר משאתגרו אותו. בעקבות ברוך קימרלינג, שהגדיר את החברה הישראלית כמערכת משובשת ואת תרבות הביטחון כדת אורחית, המחברת סוקרת מגוון אתרים בחיי היומיום ואת דרכי ההתמודדות של הישראלים עם האיום כמצב קיומי.

לאחר סקירה היסטורית של הקמת חברת "השמירה", הפרק האתנוגרפי הראשון מתאר בפרוטרוט את שיקום קפה הלל בעמק רפאים בירושלים. פרק מרתק זה מנתח את הארכיטקטורה של השיפוץ כשיח מוסרי ומעלה שאלות של רצף וחדשנות. סוגיות אסתטיות טריוויאליות לכאורה, כמו אם לסגור את המעבר לבית הקפה או להשאירו פתוח, או אם להשתמש במתכת או בזכוכית, מעוררות שאלות עקרוניות: "השילוב של חלונות זכוכית שבירים ושערי ברזל חסינים המחישו שביטחון הוא בעת ובעונה אחת ביצור ונורמליזציה, אמצעי לבסס את העוצמה הלאומית היהודית ובה בעת להסוות את עצם הצורך בכוח" (עמ' 50). טיעון זה חוזר ומופיע בשאר פרקי הספר, העוסקים בפחד כשיח פוליטי ואינטימי, בהבניית המושג "אנשים חשודים" ובפרקטיקות מרחביות של תנועה בעיר ושל עיצוב המרחב הביתי. הפרק האחרון משלים את הטיעון על היות הביטחון "פנטזיה אמיתית" ומתעד סיורים לאורך גדר ההפרדה, שסייעו לישראלים לנתק עצמם מהסכסוך מבחינה רגשית, קוגניטיבית ומרחבית. הספר רצוף תיאורים מדויקים של הדרכים העוקפות המאפשרות קיום הישרדותי זה, אך לא ברור מדוע בחרה המחברת שלא לציין את שמו האמיתי של הארגון הביקורתי היחיד שחקרה ושהיא מכנה "צדק". שאלה זו נוגעת לאמינות הידע האנתרופולוגי באופן כללי: מדוע להסתיר את זהותו של ארגון פומבי, מה גם שהניתוח בספר עולה בקנה אחד עם עמדתו?

המחברת מגדירה את תרבות הביטחון הישראלית "ישות בלתי מתוחמת הנוצרת ומקובעת בחיי היומיום" (עמ' 53). הגדרה עמומה זו מטשטשת את ההבדלים בין מדיניות הביטחון הרשמית של המדינה ובין פרשנויות מקומיות של שיח זה בהקשרים שונים. הטשטוש האנליטי מתאפשר בניתוח זה באמצעות שדה המחקר: הבירה הפוליטית ועיר ספר יהודית. נותר לתהות אם בחירה באתרי מחקר אחרים, כגון תל אביב, חיפה או יפו, הייתה מצמיחה תובנות שונות בדבר מקומה של המדינה בחיי היומיום.

הדיון המרתק בפחד נשען על תובנותיו של זיגמונט באומן, הממשיג את הפחד בעידן המודרני כבעל מומנטום ופוטנציאל צמיחה בלתי מוגבל. אך התמודדות עם פחד, הכחשה, הדחקה והתמסרות מציבות את הפחד אליבא דאוקס כ"אוצר לאומי בלום" (עמ' 68). הפחד מכונן אפוא את ההווה, הוא משאב "דינמי יותר משהוא הרסני" (עמ' 63), שכן הוא מעין רקמה ששזרת את שולי הזיכרון הקולקטיבי. הפחד הופך לחלק מהמרחב הציבורי ומתווך בין הפרטי לפומבי, בין הגוף לשיח. הדיון בהבדלים בין חשש, פחד וחרדה מאיר עיניים ומראה באיור מידה הפחד כפוליטיקה גופנית הוא מרכזי בהווה הישראלית.

למרות תובנותיו הרבות, הספר לוקה בכמה חוסרים עקרוניים. הדיון בחדר האטום ובקשר המתבקש בינו לבין תפיסת הקורבנות הישראלית בעקבות השואה מעלה נקודות

חשובות אך מתעלם מהחיבור פורץ הדרך של משה צוקרמן בספרו שואה בחדר האטום (1993) ומצמצם את הדיון רק לסכסוך הישראלי-פלסטיני במקום להרחיבו בזמן ובמרחב. כך גם הדיון בהבניית הבית, בהתכנסות למרחב הפנימי וב"מצב" (עמ' 143) מדגימים כי המחברת נפלה קורבן במידה רבה להטיה האורבת לפתחו של כל אנתרופולוג, והיא ראיית כל ההוויה החברתית (הישראליות) כחזות נושא המחקר הנקודתי (ביטחון). כך הפופולריות של איקאה מתפרשת כתוצר ישיר של אימת האינתיפאדה, ו"המצב" מתפרש רק ככינוי ש"ישראלים מכנים את הסכסוך הפלסטיני-ישראלי" (שם). ההקשר הניאו-ליברלי המשתרע על פני כמה עשורים לפני פרוץ האינתיפאדה, והפנומנולוגיה המסוכסכת המלווה את הפרויקט הצינוני מאז היווסדו מצטמצמים בעבודה זו להווה האתנוגרפי, קרי לאופק האירועים המצומצם הנגיש לחוקרת. אך "המצב", כפי שממשיג אותו זלי גורביץ' (2007), אינו מתייחס רק לסכסוך אלא מבטא את קריסת ההווה כמצב טמפורלי: "המצב הוא ההפרעה להווה. המצב הוא מצב ביניים" (שם, עמ' 99). אם כן, נראה שממד הזמן – הן במובנו ההיסטורי והן במובנו הפנומנולוגי – נעדר מאתנוגרפיה זו ומותיר אותה לכודה בהווה האתנוגרפי. יתר על כן, הדגש על הכאן ועכשיו בראיית הביטחון מחדד את אחרותו של הפלסטיני ומונע דיון במורכבות הפנימית (המעמדית, העדתית והמרחבית) של החברה הישראלית הנדמית כהומוגנית. השימוש הבלתי מסויג בתיבות "הישראלים" ו"הפלסטינים" אינו מסייע בהפגת רושם זה. מתוך קריאה בספר מתחזקת התחושה כי ההתעלמות מהגות ישראלית בנושא זמן ומקום ומפתייהם של חוקרים כגון זלי גורביץ', חיים חזן וגדעון ארן היא סימפטומטית. גם היעדר התייחסות לכתיבה האנתרופולוגית המקיפה על הגוף בישראל ועל היחסים שבין הגוף הפרטי לגוף הציבורי (בכתביה של מאירה וייס ואחרים) מקהים את חודו של הספר. כתיבת אתנוגרפיה ישראלית על ידי אנתרופולוגית אמריקאית שמגיעה מהמרכז האקדמי אל שדה הקרב בפריפריה מעצימה את הפרדוקס האנתרופולוגי בדבר יחסי הגומלין בין היליד לחוקר. במקרה זה, שדה הכוח המוסדי אפשר לחוקרת להכפיף את מושא מחקרה לסדר היום האקדמי באנגלית תוך התעלמות מבנית מחלקים מכריעים בשיח האינטלקטואלי המקומי. כך, אף שבקיאיתה בעברית היא מרשימה (מלבד כמה טעויות זניחות, כמו בעמ' 147), בחרה המחברת להסתמך על ספרות באנגלית בלבד. מצד שני, זרותה של המחברת הייתה בגדר יתרון דווקא, שבלט בכך שהשכילה לבחור זירות שאינן מובנות מאליהן לחוקרים ישראלים רבים (כגון חתונות משפחתיות וסירי המשמר האזרחי בשכונות).

למרות חולשותיו של המחקר, מבחינה מתודולוגית זו עבודה מצטיינת המעלה סוגיות עקרוניות ומצביעה על המצוקה והאלימות העומדות ביסוד החברה הישראלית. בראייה רחבה, ספר זה הוא חלופה חשובה לדיונים הרווחים בשיח הציבורי על חוסן חברתי ועל מוכנותה של החזית החברתית, דיונים שמרניים שלא זו בלבד שאינם חושפים את תרבות הביטחון לדיון ביקורתי אלא אף מאששים אותה וניזונים ממנה.

מקורות

גורביץ', ז' (2007). על המקום. תל אביב: עם עובד.
צוקרמן, מ' (1993). שואה בחדר האטום. תל אביב: הוצאת המחבר.